

„ÄR QIF ĆÄQLANDI, ÄR OYUZLANDI”¹. ЩЕ РАЗ ПРО КРИЛОСЬКІ ПОХОВАННЯ З АЗІЙСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

У матеріалі авторка повертається до незакритих тем статті, яка з'явилася у 2018 році на сторінках збірника наукових праць «Галич». Вона стосувалася азійської та уральсько-камської перспективи двох поховань елітних кінних лучників з околиць Крилоського городища (Івано-Франківської області, Україна).

Основою дослідження стали наявні дослідження першого автора розкопок, Ярослава Пастернака, який розкопав кургани у 1935 році, а також повторні археологічні дослідження пам'ятки, проведені Богданом Томенчуком у 2006 році та опубліковані в монографічному виданні про археологію Галицького регіону.

У статті пропонуються короткий виклад та додаткова інформація про азійське минуле предків кочових мадярів, формування їхньої самобутньої культури в басейнах річок Кама, Вятка та Біла, а також зосереджено увагу на особливостях, пов'язаних з похоронним ритуалом кінних воїнів, похованих у Крилосі.

«Архітектура» поховання відрізняється від поховальних ритуалів давніх мадярів та їхніх предків, а поховальні обряди, пов'язані з розташуванням померлих і способом укладання коней, мають чіткі конотації тюркських (печенізьких) ритуалів. Самі воїни були одягнені в одяг і прикраси уральсько-камського походження. Тому подальші міркування стосуються культурних зв'язків із сусідніми народами як з азійського минулого мадярів, так і з наступних етапів їхньої міграції, а також робиться спроба

¹ «Чоловік одягнувся (і діяв) по-кипчацьки», «чоловік одягнувся (і діяв) по-грузьки» — див.: Tryjarski E. Kultura ludów tureckich w świetle przekazu Mahmuda z Kaszgaru (XI wiek). Warszawa: Zakład Wydawniczy Letter Quality. 1993. S. 133.

інтерпретувати, ким були померлі і чому до них було застосовано змішаний поховальний ритуал.

З огляду на унікальний характер обох комплексів було б доцільно повторно дослідити комплекс пам'яток з використанням сучасних методів досліджень в археології, а також зробити доступними архівні матеріали досліджень 1930-х років, які, як виявилось, збереглися у відмінному стані.

Ключові слова: Крилос, тюрки, давні угри (мадяри), печеніги, Югра, горизонт Суботці, Урало-Прикам'я, поховальна археологія.

У 2018 році на сторінках збірника наукових праць «Галич» опубліковано статтю мого авторства. Вона представляла черговий погляд на дискусію щодо унікальних курганных поховань на околиці с. Крилос (Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл., Україна). Тоді ж я окреслила точку зору щодо належності похованих чоловіків на основі аналізу окремих елементів поховального обряду та наявних пам'яток, віднайдених під час археологічних розкопок, проведених у 1935 році Ярославом Пастернаком², а також повторних досліджень у 2006 році, автором яких був Богдан Томенчук³. Крилоський комплекс тоді розглянуто з точки зору предків, союзників і сусідів давніх мадярів, зокрема з перспективи сходу: із середовища угрів і тюрків, а не, як було прийнято до того часу, з перспективи Карпатської котловини⁴.

Результатом розмов з колегами, а також зауваг, котрі в ході цих дискусій виникли, зокрема як під час написання матеріалу, так і після його видання, стали мої роздуми, котрі дозволю собі презентувати в сьогоднішній статті, оскільки вони суттєво доповнюють згадану публікацію від 2018 року.

У попередній статті зверталась увага на азійську і європейську історію предків давніх мадярів, зокрема населення угрів, котрі розпочали переселення із зауральських теренів до басейнів річок Ками, Вятки і Білої

² Pasternak J. Die erste althungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten. *Archaeologia Hungarica* XXL. Budapest, 1937. S. 297–303.

³ Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. Івано-Франківськ: Гостинець, 2006. 328 с.

⁴ Голембьовська-Тобіаш А. До питання етнічної інтерпретації ранньосередньовічних поховань кочівників у Крилосі. *Галич. Збірник наукових праць* / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2018. Вип. 3. С. 54–80.

щонайменше трьома хвилями міграцій. В археології це найбільш раннє хронологічне явище фіксується появою нової культурної ознаки, що ототожнюється з міграцією кочового етносу бакальської культури, який переселився із Західного Сибіру в басейн Ками⁵. Тут варто зазначити, що разом з кочівниками переселялися також осілі угри, котрі займалися збирально-мисливським і пастушим господарством (каримська культура), та «чужинці» степовики із центральноазійських теренів, утім, й гуни⁶. Їхнє переселення могло мати вплив на міграцію народів, котрі проживали в лісостеповій смузі на південний захід від існуючих осад. Поява в середовищі мешканців тайги підкурганних поховань включно з багатими поховальними інвентарями та дарами⁷ (у тому числі з фрагментами кінських туш), з відмінною орієнтацією покладання тіла померлого, зі слідами прижиттєвої деформації черепів може свідчити про відносно мирні контакти і запозичення степової обрядовості⁸. У регіоні Прикам'я приблизно IV–V століть зафіксовано появу нових могильників, пов'язаних з турбаслінською культурою, в котрій поховальний обряд, а також наповнення погребових інвентарів були аналогічними могильникам, відомим із лісової і лісостепової смуги⁹. Попри це, деякі дослідники вважають, що появу перших груп угрів у басейні річок Ками і Вятки можна датувати на століття раніше¹⁰. Натомість особливо інтенсивний період мандрівок угрів-номадів мав припадати на кінець VI століття. Що стало причиною процесу такої виразної міграції? В тому часі мав значення

⁵ Иванов В. Древние Угры-Мадыры в Восточной Европе / под ред. В. Горбунова. Уфа: Гилем, 1999. С. 36.

⁶ Матвеева Н., Зеленков А. О западносибирских инвазиях в Приуралье в эпоху Великого переселения народов. *Вестник Пермского университета. История*. Тюмень: Perm University Press, 2018. Вып. 1 (40). С. 73–74. Пор.: Зеленков А. К вопросу о формировании керамических традиций Тоболо-Иртышья в эпоху раннего средневековья. *Уфимский археологический вестник*. Уфа, 2023. Т. 23. № 1. С. 171–172.

⁷ Посуд, однак, походив із середовища угрів. Пор.: Зеленков А. Назв. праця. С. 171–172.

⁸ Пор.: Борзунов В., Чемякин Ю. Карымские могильники таежного Приобья. *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. Тюмень: Изд-во: ФИЦ ТюмНЦ СО РАН, 2014. Вып. 2 (25). С. 67–68.

⁹ Матвеева Н., Зеленков А. Назв. праця. С. 73–75.

¹⁰ Комар А. История и археология древних мадьяр в эпоху миграции / ed. A. Türk, D. Budai. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2018. С. 81.

природний фактор, що викликав дестабілізацію на терені Азії і призвів до переселення номадів, а також спричинив масштабні переміщення населення. Близько 535 року відбулось виверження вулкана Тавурвур¹¹, що спричинило катастрофічний і багатолітній вплив на природу, зокрема у контексті зубожіння пасовищ азійських степів. Брак паші, вимирання тварин, голод могли спровокувати напруженість поміж багатокультурним населенням, котре залишалося на кочовищах у межах кордонів *Першого Тюркського каганату*, і стати основою конфліктів, у результаті яких частина популяції змушена була шукати нових земель, придатних для номадів, або місць осілости для етносів з іншою, ніж у кочівників, моделлю культури. Упродовж 597–598 років у кордонах *Першого Тюркського каганату* сталися військові конфлікти поміж населенням угрів і тюркськими союзами, внаслідок чого відбулась міграція угрів до теренів південно-західного Уралу¹². Матеріальна культура угрів вже тоді піддавалась тюркським впливам, адже на передгір'ї південно-східного Уралу часто відбувалися обопільні контакти поміж ними¹³. Тюркське середовище було тоді законодавцем «моди», у тому числі в категорії прикрас, кінської зброї чи окуття паска¹⁴. Це зафіксовано в археологічних дослідженнях, котрі нотують переміщення населення із зауральських теренів у басейни річок Ками, Білої і Вятки. Зіткнення номадів з місцевими етносами із різними культурними традиціями призвело до формування синкретичної культури, окресленої в науковій літературі як *кушнар'юнківська культура*¹⁵. Видається, що асиміляція населення проходила мирно¹⁶.

¹¹ Stothers R.B. Mystery cloud of AD 536. *Nature*. 1984. Vol. 307. P. 344–345. // URL: <https://doi.org/10.1038/307344a0>.

¹² Халикова Е., Халиков А. Ранние венгры на Каме и Урале (Больше-Тиганский могильник). *Археология евразийских степей*. Казань: ФЭН, 2018. Вып. 25. С. 73.

¹³ Мажитов Н. Курганы Южного Урала VIII–XII вв. Москва: Наука, 1981. С. 130.

¹⁴ Пор.: Серегин Н., Матренин С. Погребальный обряд кочевников Алтая во II в. до н. э. – XI в. н. э. Барнаул: Азбука, 2016. С. 108–111; пор.: Горбунова Т., Тишкин А., Хаврин С. Средневековые украшения конского снаряжения на Алтае: морфологический анализ, технологии изготовления, состав сплавов. Барнаул: Азбука, 2009. С. 123–124.

¹⁵ Халикова Е. А., Халиков А. Х. Назв. праця. С. 73. Пор.: Комар А. Назв. праця. С. 79.

¹⁶ Халикова Е. А. Ранние венгерские памятники Нижнего Прикамья и Приуралья. *Советская археология*. Москва: Наука, 1976. Вып. 3. С. 143.

Чому такий довгий вступ, котрий, однак, не вичерпує складної азійської та східноєвропейської генези предків давніх мадярів, а тільки сигналізує про складність культурних процесів? Отже, населення угрів черпало як з власної, надзвичайно багатой культурної спадщини, так і з нового середовища ті взірці, які були близькі його естетиці або потребі (корисності), збагачуючи тим самим свою культуру. Цей процес характерний і яскраво виражений у номадів, зокрема в широкій хронологічній та територіальній перспективі: від ранніх до пізніх степовиків. Нові, прийняті в широкому розумінні елементи інших культур (нові технології, мода, включаючи одяг та прикраси, зброя, кінська зброя, ідеї) швидко поширилися на чергових зайнятих територіях завдяки їхньому специфічному способу життя. Подібно відбулося і з уграми. Процес синкретизації матеріальної і духовної культури предків угрів розпочався в лісовій смузі азійської тайги ще в епоху бронзи, а під час мандрівок на захід, до теренів Європи і врешті під час стабілізації кордонів кочовищ і осад (варто пам'ятати, що в азійській історії частина населення провадила осілий спосіб життя) почав інспіруватися місцевими лісовими культурами. Оскільки в статті 2018 року я згадала про азійське минуле предків обидвох воїнів з Крилоса, а далі і про прибуття того ж населення на терени Прикам'я, вважаю, що використання терміна «угри» було найбільш доречним у тій частині статті. Водночас зазначу, що мова тут йде виключно про предмети уральсько-камської традиції, що були відкриті в крилоських курганах, а не про похованих воїнів.

Засадничо тільки могильники горизонту Суботці можуть становити умовну цезуру, від котрої можемо говорити про давніх мадярів¹⁷. У тому часі (тобто в IX ст.) населення угрів «вивільнилось» з-під культурних впливів народів лісової смуги, але потрапило під політичні і культурні віяння Хазарського каганату, мультикультурної держави із генетично різноманітним народонаселенням. Давньомадярські номади вже тоді характеризувалися виразною матеріальною культурою, достатньо самобутньою у тій географічній смузі, і суттєво відрізнялися від тюркських кочівників. На теренах Прикам'я процес культурного обміну характеризувався помірковою флуктуацією, що проходив за принципом прийняття того, що хотілося прийняти. У степу відбувався зовсім зворотний процес. Синкретична культура, сформована у лісовій смузі, неминуче ставала «канонічною», дещо закритою від інших

¹⁷ Пор.: Комар А. Назв. праця. С. 106.

впливів¹⁸, бо саме завдяки їй збереглася ідентичність угро-фінських (давньомадярських) родів у чужому середовищі. Їхня матеріальна і духовна культура була тим, що їх об'єднувало і відрізняло. Наявність атрибутів (орнаментальні елементи одягу, зброї, прикраси зброї та частини кінської упряжі, а також дуже характерна кераміка) окреслювала характер їхнього походження¹⁹. Із *салтівського* середовища походило небагато речей, відомих з горизонту могильників Суботці. Насамперед це були престижні предмети, зокрема металічний посуд, на якому, однак, видно орнаменти, притаманні уральсько-камському середовищу²⁰. Такі зусилля свідчили про спеціалізацію салтівських ремісників з точки зору естетики, якої, вочевидь, вимагали іноземні покупці їхніх виробів. Окуття ремня, кінська упряж, зброя могли бути справою рук ремісників, котрі діяли на терені Хазарського каганату, хоча не виключено, що виготовлялися й копії, замовлялися імітації побачених предметів, перемішувалися стилі в інших, окрім салтівських, майстернях.

Крилоські вельможі мали при собі багато предметів, пов'язаних із азійською і зауральською традиціями, а також з теренами басейнів річок Ками і Вятки. Відтак у попередній статті щодо ідентифікації поховань висловлювала думку про угрів і їхнє культурне середовище. Воїни з Крилоса, без сумніву, належали до хвилі номадів, котрі кочували з уральсько-камських теренів у напрямку лісостепу. Все ж, наскільки добре інтерпретуємо можливість їхнього походження на основі аналізу поховальних обрядів, уграми не були. Якщо припустити, що були тюрками або із мішаних етносів — а на це вказує характер ритуалів, пов'язаних із вибором поховального місця, розташуванням тіл і їхньою орієнтацією, наявністю і способом покладення кінських голів, а також брак посмертних масок (котрі в уральсько-камському середовищі були частим елементом поховання чоловіків)²¹ — тобто печенігами або огузами, то предмети, які мали при собі, безумовно, свідчили про інтенсивні контакти з угро-фінським населенням (уральсько-камської традиції). Ніколи не довідаємося, за яких обставин вони опинилися і були прийняті в середовищі давніх мадярів. Тут вважаю, що свита, яка приготувала місце

¹⁸ Серед до сьогодні відкритих і опублікованих поховань типу Суботці вкрай мало пам'яток *салтівського* походження. Пор.: Комар А. Назв. праця. С. 104.

¹⁹ Там само. С. 85–86.

²⁰ Там само. С. 115–117.

²¹ Там само. С. 83.

поховання для померлих, також не належала до давніх мадярів²². Беззаперечним фактом є те, що померлих поховано згідно з чужими, як для представників горизонту Суботці, обрядами. Очевидно, давнім мадярам могла бути відома така обрядовість, але тут слід зважати на вірування, табу і непорушність прав, пов'язаних з обрядом остаточного переходу померлих у засвіти. Вибір місця і ретельне приготування могил, спосіб покладання коня, котрий мав супроводжувати померлого воїна під час загробної подорожі, вказують, що це робили люди, які добре знали на ритуалах, табу і техніці вбивства коней. Невідомо, чи походили чоловіки зі змішаних шлюбів (для теперішніх студій суттєво пролили б світло археогенетичні й антропологічні дослідження людських останків), чи були досвідченими чужоземними найманцями, чи, можливо, приєдналися до котроїсь із номадських груп, в яких досвідчені у військовій справі чоловіки зі зброєю в руках завжди високо цінувалися.

Важливим елементом моїх роздумів був також вибір місця поховання. Для місця вічного спочинку використано давніші кургани, правдоподібно, з пізньої епохи бронзи — ранньої епохи заліза, обираючи два найбільш помітні з-поміж групи насипів, далі викопано поховальні ями вище лінії першого горизонту насипів. Використовуючи для поховання підготовлений «сакральний простір», водночас не порушено спокій тих, кому спершу були насипані кургани. Такого типу пам'яткам віддавали перевагу як номади горизонту Суботці, так і тюркські етноси. Отже, це не є чіткою ознакою культурної належності померлих, хоча й свідчить про певне домінування таких практик, пов'язаних із фунеральними віруваннями. А також вказує на східний напрям — азійське походження цього ритуалу.

Найчисленніші відкриті в Крилосі прикраси — нашивки на кафтан (ймовірно, саван), знайдені в кургані № 1, були, правдоподібно, сучасними померлим підробками окуття ремня. Вони були невміло

²² Світлана Плєтньова вважала, що крилоські воїни належали до групи населення горизонту Суботці, котрі за згодою печенігів залишилися на кочовищах Північного Причорномор'я, і датувала поховання серединою X ст. Натомість Олексій Комар думає, що це були представники угро-фінських воїнів, котрих переміщено до теренів Русі у зв'язку із творенням пунктів мілітарної підтримки для центрів адміністрації молодій державі недавно підпорядкованих собі земель слов'янських (?) племен. Запропоноване дослідником датування — третя чверть X ст. — див.: Комар А. Назв. праця. С. 68, 215. Моя пропозиція датування крилоських курганів сягає другої половини IX ст. — див.: Голембівська-Тобіаш А. Назв. праця. С. 69.

відлиті і недопрацьовані. Схоже на те, що оригінали могли бути набуті, наприклад, шляхом грабунку, а далі, ймовірно, на основі отриманого окуття виготовлені нашивки для одягу чи тканини. Нашивки відрізнялися стилістично, їхня орнаментальна естетика могла виглядати привабливою або виступати певним елементом соціальної чи етнічної відзнаки. Можливо, частини костюма чи прикрас були трофеями. Не варто забувати, що такі прикраси могли бути спеціально виготовлені або призначені з метою поховального декорування одягу. Аналізуючи цей інвентар і студії Я. Пастернака, вважаю, що обидвох воїнів поховано в речах, які не носила їхня свита. З якихось причин їх «запозичено» від чужоземців, і такий розвиток події є цілком реальним. Маємо свідчення в письмових джерелах, що «одягання» відповідно до такої моди було прийняте в тюркському середовищі. Не виключено, що і серед угрів. Махмуд Кашгарі (бл. 1028 — бл. 1102), автор *«Словника тюркських мов»* XI ст., виокремлює у своїй праці спеціальну мовленнєву форму, вживану у сенсі «одягнений у спосіб цього народу», наприклад: «одягнений по-кипчацьки», «одягнений по-огузьки». Витворення такої мовленнєвої форми було можливим, якщо загалом акцентовано носіння чужоземних елементів костюма, прикрас чи зброї (і, напевно, кінської зброї), а разом з тим виразних маркерів приналежності чужинця до цього середовища і повинно було мати давнє походження²³. Той факт, що одяг був очевидним культурним і соціальним індикатором у середовищі кочівників, не підлягає сумнівам. Одягання за зразками «кочової», «орієнтальної» моди практикувалося у X ст. в середовищі скандинавів, котрі займалися торгівлею у Великому Булгарі²⁴. Відомий опис поховання вельможі-вікінга авторства Ібн Фадлана (X ст.) згадує деталі одягу, у котрий одягнуто померлого, і немає жодних сумнівів, що костюм мав чужоземне походження — тюркське (у цитованому випадку, напевно, болгарське, хоча не виключаю, що могло бути і азійське). Тим більше «вбрання» крилоських аристократів набирає значення, адже у випадку поховальної обрядовості померлих одягали не у випадкову одіж. Старанно обраний костюм та прикраси, інсигнії влади, зброя, кінська зброя виконували

²³ Tryjarski E. Op. cit. S. 133.

²⁴ Див. Jończyk L., Gołębiowska-Tobiasz A. Zbrojni kupcy z Szurpił. Na szlaku ze Skandynawii do Bułgarii Nadwożańskiej Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021. S. 50. // URL: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323549161>

кілька цілей — «пропагандистську», сакральну, символічну і магічну. Чужоземний одяг міг мати також іншу цінність, коли інший одяг згідно з віруваннями у певному сенсі — інше (нове) тіло²⁵. Спорядження померлих окресленими деталями одягу, прикрас і зброї було важливим не тільки для кола людей, які відправляли в засвіти, але й для самих померлих у сенсі магічних уявлень. Вочевидь, крилоські чоловіки були саме так споряджені, адже згідно з віруваннями мали бути розпізнані у засвітах як представники угро-фінської еліти, а не тюрки (печеніги). Дивним є те, що, як військові вершники, не були споряджені шаблями. У похованнях *кушнарьовських, суботських і мадярських* чоловіків шабля зазвичай була покладена до гробу. Ймовірно, з померлим покладали парадний колчан. У крилоському поховальному інвентарі колчани наявні (правда, не знайдено слідів композитних луків, можливо, тут застосовано принцип *pars pro toto*), і вони дещо скромніші оздобою, хоча це теж цінні та престижні елементи озброєння. Померлі були лучниками, що теж дуже знаменно, оскільки в азійській традиції лучниками були шамани. Лук виступав атрибутом богині Умай, подательки душ у своїй світлій іпостасі, але також і у темній іпостасі богині Кара-Умай, котра була опікункою полеглих воїнів²⁶. На мою думку, така складність пов'язана з похованням кінних лучників, перебраних навмисно в чужоземні костюми, на периферії відносно степу могла мати іншу мету. Можливо, лучники-шамани, які виконували це за життя, також по смерті мали завдання забезпечувати магічну охорону на північно-західному рубежі кочовища? Якщо задум був саме таким, тоді кого мали поховати — печенігів чи мадярів? Евентуально кого перед ким? Брак шаблі і масок стає тоді більш зрозумілим. Шабля була магічним атрибутом у середовищі тюрків. Маски, згідно з віруваннями, змінювали ідентичність особи, котра її одягала, також були необхідними при перетині кордону між світами живих і мертвих, дозволяли бачити світ очима духів²⁷. Натомість крилоських

²⁵ Див.: Сагалаев А., Октябрьская И. Традиционное мировоззрение тюрков Южной Сибири. Знак и ритуал. Сибирское отделение. Новосибирск: Наука, 1990. С. 102.

²⁶ Мотов Ю. К изучению идеологии раннесредневекового населения Алтая по материалам могильника Кудыргэ. *История и археология Семиречья. Сборник статей и публикаций* / ред. Ю. Мотов. Алматы: Фонд Родничок. Фонд XX век, 2001. Вып. 2. С. 79.

²⁷ Сагалаев А. Октябрьская И. Назв. праця. С. 102.

воїнів, приготовлених до подорожі в засвіти (і «перебраних» мадярами), масками не споряджено. Виглядає, ніби їх магічно «ув'язнено» поміж світами.

Розв'язання проблеми походження поховань знатних крилоських воїнів залежить від сучасних дослідницьких можливостей, зокрема згаданих вже археогенетики і фізичної антропології. Можливо, розгадка цієї загадки і підтвердження, чи були поховані угро-фінського (уральсько-камського), чи степового (тюркського) походження, відбудеться в якомусь неокресленому майбутньому, коли знайдуться відповідні фінансові ресурси²⁸. Натомість гібридний обряд, що поєднує елементи поховальних ритуалів тюркського середовища із рішенням тогочасних жалобників застосувати щодо померлих уральсько-камську «моду», а також зміст предметів, доданих до поховання, становлять актуальну і добру основу для дискусії, аналізу і чергових пропозицій щодо культурної інтерпретації обидвох комплексів, а також до ширшого занурення в дослідницький інструментарій суміжних наук — етнографії, релігієзнавства, історії.

*Переклав з польської мови Андрій Стасюк
(Галич — Івано-Франківськ, Україна)*

²⁸ Слід зазначити, що досі виявлені артефакти не опрацьовані й не опубліковані з погляду сучасної методики досліджень. Колекція або її частина зараз міститься в Національному музеї у Львові (див.: Терський С., Омельчук Б. Археологічні матеріали Ярослава Пастернака у музейних колекціях. *Historical and cultural studies. Історико-культурні студії*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2014. Vol. 1. Nr 1. С. 92). Мені не відомо, чи були людські та кінські останки збережені разом із похоронним інвентарем у згаданому музеї, але якби кісткові останки були збережені, вони могли б стати основою для археогенетичних та остеологічних досліджень. Щодо фотодокументації: в архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України є скляні негативи, які збереглися у відмінній якості (пор.: Булик Н. Середньовічні міста Галичини: історія археологічних досліджень у міжвоєнний період. *Wczesne średniowiecze w Karpatach* / red. J. Gancarski. Krosno: Wyd-wo Ruthenus, 2023. С. 404–405). Їхня доступність *online* або публікація могли б сприяти перевірці попередніх досліджень, заснованих на фотографіях з першої публікації автора розкопок Я. Пастернака.

Aneta Gołębiowska-Tobiasz (Kraków, Poland)
«Är qifcäqlandi, är oryzlandi».
**One more Time About the Krylos Burials from
an Asian Perspective**

In this article, the author returns to the open topics of an article that appeared in 2018 on the page of the collection of scientific papers 'Halych'. It concerned the Asian and Ural-Kama perspectives of two burials of elite mounted archers from the vicinity of the Krylos settlement (Ivano-Frankivsk region, Ukraine). The research basis was the available studies of the first author of the excavations, Yaroslav Pasternak, who excavated the barrows in 1935, as well as repeated archaeological research of the site conducted by Bogdan Tomenchuk in 2006 and published in a monographic edition on the archaeology of the Galician region.

The essay provides an outline and supplementary information on the Asian past of the ancestors of the nomadic Old Magyars, the formation of their distinctive culture in the basins of the Kama, Vyatka and Biala rivers, and focuses on the peculiarities related to the funeral ritual of the mounted warriors buried in Krylos.

The architecture of the burial differs from the funerary rituals of the Old Magyars and their ancestors, and the funerary rites related to the positioning of the dead and the way the horses were laid out have clear connotations of Turkic (Pecheneg) rituals. The warriors themselves were dressed in clothes and jewellery of Ural-Kama origin. Further considerations therefore concern cultural relations with neighbouring peoples both from the Asian past of the Hungarians and from the subsequent stages of their migration and attempts to interpret who the deceased were and why a mixed funeral ritual was applied to them.

Due to the unique nature of both complexes, it would be worthwhile to re-examine the set of artifacts using modern research methods used in archaeology, as well as to make available the archival materials from the research from the 1930s – which, as it turns out, have been preserved in excellent condition.

Key words: Krylos, Turks, Old Magyars, Pechenegs, Yugra, Subbotsy horizon, Ural-Kama region, funeral archaeology.

REFERENCES

- Borzunov, V., Chemiakin, Yu. (2014). Karymskie mogilniki taezhnovo Priobia [Karymsk burial grounds of the taiga Priobye]. *Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii* [Bulletin of archaeology, anthropology and ethnography. Tiumen: FCP TiumNC SO RAN. Vyp. 2 (25), 64–70 [in Russian].
- Bulyk, N. (2023) Serednovichni mista Galychyni: istoria arkheologichnikh dislidzen' u mizhvoennii period. [Medieval cities of Halychyna: history of archaeological researches in the interwar period.] *Wczesne sredniowiecze w Karpatach. [Early Middle Ages in the Carpathians.]* (ed.) J. Gancarski. Krosno: Wydawnictwo Ruthenus. C. 404–405 [in Ukrainian].
- Golembiowska-Tobiash, A. (2018). Do pytannya etnichnoi interpretatsii rannioserednovichnykh pokhovan' kochivnykiv u Krylosi [A causation to the «ethnic» interpretation of the early medieval nomadic graves from Krylos]. *Halych. Zbirnyk naukovykh prats* [Halych. Collection of scientific works] / ed. M. Voloshchuk. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV. Vyp. 3. S. 54–80 [in Ukrainian].
- Gorbunova, T., Tishkin, A., Khavrin, S. (2009). Srednieviekovyye ukrasheniya konskovo snariazheniya na Altai: morfologicheskii analiz, tekhnologii izgotovleniya, sostav splavov [Medieval horse harness decorations in Altai: morphological analysis, manufacturing technologies, alloy composition]. Barnaul: Azbuka. 144 s. [in Russian].
- Ivanov, V. (1999). Drevnie Ugry-Madiary v Vostochnoi Evropie [Ancient Ugrians-Magyars in Eastern Europe] / ed. V. Gorbunov. Ufa. Gilem. 123 s. [in Russian].
- Jończyk, L., Gołębiowska-Tobiasz, A. (2021). Zbrojni kupcy z Szurpił. Na szlaku ze Skandynawii do Bułgarii Nadwołżańskiej [The Armed Merchants of Szurpiły. On the Route from Scandinavia to the Volga Bulgaria]. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. 130 s. // URL: <https://doi.org/10.31338/uw.9788323549161> [in Polish].
- Khalikova, E. (1976). Rannievengierskiye pamiatniki Nizhnevo Prikamya i Priuralia [Early Hungarian sites of the Lower Kama and Ural regions]. *Sovetskaya Arkheologia. [Soviet Archaeology]*. Moskva: Nauka. Vyp. 3. S.141–156 [in Russian].
- Khalikova, E., Khalikov, A. (2018). Rannie vengri na Kamie i Urale (Bolshe-Tiganskiy mogilnik) [Early Hungarians on the Kama and Ural (Bolshe – Tiganskiy burial ground)]. *Arkheologia evraziyskikh stepey* [Archaeology of the Eurasian steppes]. Kazan: Fen. Vyp. 25. 144 s. [in Russian].
- Komar, A. (2018). Istoria i arkheologia drevnykh madiar v epokhu migratsyi [History and archaeology of the ancient Magyars in the era of migration] / ed. A. Türk, D. Budai. Budapest: Martin Opitz Kiado. 424 p. [in Russian; in Hungarian].
- Matveeva, H., Zelenkov, A. (2018). O zapadnosibirskikh invaziakh v Priuralie v epokhu Velikovo pereselaniya narodov [On West Siberian invasions in the Urals during the Great Migration of Peoples.]. *Viestnik Permskovo universiteta. Istoria. [Bulletin of Perm University History]* Tiumen: Perm University Press. Vyp. 1 (40), S. 71–85 [in Russian].
- Mazhytov, H. (1981). Kurgany luzhnovo Urala VIII–XII vv. [Kurgans of the Southern Urals, 8th–12th centuries]. Moskva: Nauka. 164 s. [in Russian].
- Motov, Yu. (2001). K izucheniu ideologii ranniesrednieviekovo naseleniya Altaia po materialam mogilnika Kudyrge [Towards the study of the ideology of the early medieval population of Altai based on the materials of the burial ground Kudyrge]. *Istoria i arkheologia Semierechia. Sbornik statiev i publikatsyi* [History and archeology of

Semirechye. Collection of articles and publications] / ed. Yu. Motov. Almaty: Fond Rodnichok. Fond XX vek. Vyp. 2. S. 63–86 [in Russian].

Pasternak, J. (1937) Die erste althungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten. [The first Old Hungarian grave finds north of the Carpathians.] *Archaeologia Hungarica Bd. XXL*. Budapest. C. 297–303 [in German]

Sagalaev, A., Oktiabrskaya, I. (1990). Traditsionnoie mirovozzrenie Tiurkov luzhnoy Sibiri. Znak i ritual [Traditional worldview of the Turks of Southern Siberia. Sign and ritual]. Novosibirsk: Nauka. 209 s. [in Russian].

Seregin, N., Matrenin, S. (2016). Pogrebalnyi obriad kochevnikov Altaya vo II v. do n. e. – XI v. n. e. [Funeral rite of the Altai nomads in the 2nd century BC – 11th century AD]. Barnaul: Azbuka. 272 s. [in Russian].

Stothers, R.B. (1984). Mystery cloud of AD 536. *Nature*. Vol. 307. P. 344–345. // URL : <https://doi.org/10.1038/307344a0> [in English].

Terskii, S. V., Omelchuk, B. A., (2014) Arkheologichni materiali Yaroslava Pasternaka u muzieynich kolektsiakh. [Archaeological materials of Yaroslav Pasternak in museum collections]. *Historical and cultural studies*. Lviv: Nationalnii universitet Lvivska politekhnika. 2014. Vol. 1, Nr 1. C. 89-93 [in Ukrainian].

Tomenchuk, B. (2006) Arkheologia nekropoliv Galycha i Galyckoi zemli. Oderzhavlennia. Khristianizatsia. [Archaeology of the necropolises of Halych and the Galician land. Nationalization. Christianization]. Ivano-Frankivsk: Gostinec. 328 c. [in Ukrainian].

Tryjarski, E. (1993). Kultura ludów tureckich w świetle przekazu Mahmuda z Kaszgaru (XI wiek) [Culture of the Turkic peoples in the light of the transmission of Mahmud of Kashgar (11th century)]. Warszawa: Zakład Wydawniczy Letter Quality. 1993. 364 s. [in Polish].

Zelenkov, A. (2023). K voprosu o formirovanii keramicheskikh traditsyi Tobolo-Irtyshia v epokhu rannevo srednevekovia [On the Formation of Ceramic Traditions of the Tobol-Irtysh Region in the Early Middle Ages]. *Ufimskiy arkheologicheskiiy vestnik [Ufa Archaeological Bulletin]*. Ufa: Ufimskiy federalnyi issledovatel'skiy tsentr RAN. T. 23. № 2. 159–177 [in Russian].